

FOERK ERNŐ MUNKÁSSÁGA ÉS A SZEGEDI DÓM STÍLUSÁNAK MŰVÉSZI ÉRTÉKELÉSE

Foerk Ernő (1868-1934) a szegedi dóm jelen építészeti arculatát megálmodó és megvalósító építész születésének 150. évfordulóján és az építető Glattfelder Gyula (1878-1943) püspök halálának 75. évfordulója alkalmából nagy örömmel köszöntöm Glattfelder püspök jelenlegi utódját, Kiss-Rigó László püspök urat és a konferencia szervezőit. Öröm, hogy elérkezettnek látták az időt, hogy a Szegedi dóm hosszú építéstörténetére méltóképpen, tudományos objektivitással emlékezzünk. Az újkori magyar művelődéstörténetünk kiemelkedő fejezete a szegedi dóm építése, amelyet az 1949-1989 közötti kommunista diktatúra nemcsak elhallgatott, de negatív jelenségnek is bélyegezett. Az utóbbi 31 év sem tekintette ezt a témát a jelentőségének megfelelően. Ezért kap fokozott jelentőséget e konferencia. A jelen és a jövő magyarságának öntudata számára nélkülözhetetlen a történelmünk e fejezetének igaz ismerete. A tervező jeles építészek és az építetők, mindenekelőtt a mai formát meghatározó Glattfelder Gyula püspök célkitűzése és az építkezést a kormány részéről támogató Klebelsberg Kuno kulturális miniszterrel való együttműködés példaértékű a jelen számára is.

A Dóm építéstörténete az 1879. évi Nagy Tiszai Árvíz után három évvel, 1882-ben kezdődött. Ekkorra az árvízkor romba dőlt város főbb vonásokban felépült, és Tisza Lajos Szeged város újjáépítésének teljhatalmú királyi biztosa, öt helyszínt javasolt az új Fogadalmi templom számára, melyek közül az akkori Szent Demeter plébániatemplom telke és környéke tűnt a legalkalmasabbnak. Több évtizednyi huzavona után végül csak 1903-ban írták ki a tervpályázatot. Ebben nem határozták meg sem a pontos helyszínt, sem pedig a templom stílusát. Csupán azt, hogy csak magyar alapanyag használható a kivitelezéskor, kivéve, ha Magyarországon nem található anyagról van szó. A pályázat határideje 1904. április 1. volt. A beérkezett hét pályaművet 12 tagú bizottság értékelt. A hét tervet hat építész készítette. Ezeket a Magyar Építőművészet folyóirat 1906-ban közölte. Az első díjat nem osztották ki, mivel még csak a tervezett költségek fele, 800.000 korona gyűlt össze. 1907-ben azonban kiadták a rendeletet a Szent Demeter templom lebontására.¹

1909-ben Dr. Lázár György polgármester személyesen kereste meg **Schulek Frigyes** (1841-1919), a kor ünnepeit építészét, – a Millenniumát ünneplő hazánk fővárosának mindmáig emblematikus épületeinek, a Halászbástya, a János-hegyi Erzsébet-kilátó tervezőjét és a budavári Nagyboldogasszony templom 1872-96 közötti műemléki

¹ Bálint 1959, 2003.

helyreállítóját, a Műegyetem tanárát, – és a pályázatoktól függetlenül, felkérte az idős, 68 éves mestert a szegedi Fogadalmi templom tervezésére. Schulek Frigyes 1911 februárjában nyújtotta be a tervét, amely a századforduló országos jelentőségű alkotásainak a szellemében, historizáló stílusában készült (1. kép). A kivitelezést azonban, idős kora miatt, 1912-ben már nem vállalta. Schulek megbízását örömmel fogadta Szeged lakossága is, mivel 1884 óta már állt a városban a Schulek Frigyes tervezte református templom.

1911-ben új püspök érkezett a Csanádi egyházmegye élére *Dr. Glattfelder Gyula* a pesti Pázmány Péter Tudományegyetemen 33 éves fiatal professzora személyében. 1878-ban Pesten született, és a Millennium évében, 1896-ban szentelték pappá. Indulását meghatározta a Magyar Királyság, a Kárpát-medence egészét átható gazdasági, társadalmi s kulturális fellendülés. A kor szellemi-lelki megújulásának vezér egyénisége a Rómában tanult és XIII. Leo pápa *Rerum Novarum* körlevelének a szellemét hazahozó Prohászka Ottokár volt. Glattfelder Gyula hitoktatóként kezdi papi életét, megtapasztalja az ifjúság és a hazai társadalom szellemi-lelki sivárságát, és 1900-ban, 22 évesen, hihetetlen energiával megalapítja a pesti Szent Imre kollégiumot, és annak első igazgatója lesz. Kiváló munkatársak, mindenekelőtt Kanter Károly (1853–1920) Pest-Belvárosi plébános, aki kiérdemelte a „Budapest apostola” elnevezést, és Tiefentháler József (1884 - 1951), az Üllői úti Örökimádás templom lelkésze segítették. Glattfelder Gyula, a Millennium-kori magyar egyetemi ifjúság nagy nevelője, szellemi vezéréként érkezett 1911-ben a Csanádi egyházmegye székhelyére, Temesvárra, és kezdte meg nagy lendülettel a hatalmas egyházmegye megújítását. Jelmondata: *Igazságot szeretettel* (Justum Amore). Kiváló szervező-tehetségével egyházmegyei papnevelő intézetet létesített Temesváron, amelyre nagy szükség volt, hiszen 250 plébánia és 1050 filia tartozott a püspökséghez. A szeminárium épületének tervezésére a Temesvárott született *Foerk Ernő* (1868-1934) kapta a megbízást. Ez a monumentális épület el is készült három év alatt (2. kép). Az ünnepélyes átadás 1914-ben volt. Díszítményei, a magyar szecessziós építészeti igazi gyöngyszemei voltak. Körösfői-Kriesch Aladár és Nagy Sándor tervezte a freskókat és az üveglakokat. A kivitelező Róth Miksa volt, a világhírű magyar üvegművész. Ezek nagy része az 1945 utáni kommunista egyház-ellenesség áldozta lett. Művészi igényességükre ma a kápolna és a díszterem üveglakjai közül az a nyolc figurális üvegfestmény utal, amelyeket a rejtkehelyükön, a püspöki székesegyház karzatán 1995-ben megtaláltak. Az épület ma funkcionálisan átalakítva a Temesvári Orvosi Egyetem kollégiumaként szolgál.

Az új püspök Szegeden is támogatta a Fogadalmi templom mielőbbi felépítését. A szegedi fogadalmi templom kivitelezését – Schulek terve alapján – 1913-ban a temesvári *Foerk Ernő* (1868-1934) Ferenc József rend lovagkeresztjével kitüntetett építész, a Műegyetemen Steindl Imre tanár asszisztense, az Országház belsőépítésének irányítója nyerte el, azzal az engedménnyel, hogy módosíthat Schulek tervein. *Foerk Ernő a tornyok magasságát megemelte – 76 m-ről 93 m-re, amely végül 81 méter magas lett! – és több helyen a felhasznált alapanyagot kőről téglára cserélte ki.* (3. kép). A téгла piros

színe és meleg fénye a magyarországi historizmus építészetében igen korán, már az 1860-as években megjelenik a Karlsruheban tanult Prokopp János (1825-94), az Óbudai Hajógyár építésének munkásságában Budán, Orsován és Esztergomban,² majd a század végén válik elterjedté a pesti klinikák építésével.

Foerk Ernő 1913-ban már neves építész, akit a Magyar Királyság egész területén ismertek. Az ő terve alapján épült fel Zágrábban a Postapalota, Zomborban a Katolikus Legényegylet, s díjat nyert a pozsonyi Postapalota, a Budapesti Gellért-fürdő és a Szent Imre Kollégium pályázatán. Nemzetközi pályázatokon is sikerrel vett részt, amint ezt a szófiai Igazságügyi palota és a bécsi Hadügyminisztérium számára készített díjazott pályamunkái igazolják.³

Foerk Ernő számára nagy megtiszteltetést jelentett 1913-ban a szegedi Fogadalmi templom számára kapott megbízás, de szakmai szempontból – a temesvári szeminárium épülete és számos újabb munkái után, – nagy megkööttséget jelentett a schuleki tervhez való kényszerű ragaszkodás. Ez az, ami miatt az építészettörténetünk nem fordít különösebb figyelmet a szegedi fogadalmi templomra. Foerk Ernő, aki már 1899-ben, amikor a Budapest-Lipótvárosi zsinagógához kiírt pályázat győztese lett (4. kép), bebizonyította, hogy már a temesvári szeminárium előtt is túllépett a historizmus stílusán, s a szecesszió jeles építészévé vált. Ez a terve, sajnos nem valósult meg, de jól jelzi, hogy nem Schulek Frigyes-tanítvány, hanem az új építész-generáció tagja. Erről tanúskodnak az 1900. és 1901. évi Kossuth Mauzóleum tervei (BTM Kiscelli Múzeum), továbbá az 1902. évi pozsonyi Postapalota terve és az 1903. évi breznóbányai evangélikus templom és számos további díjnyertes tervei, amelyek a magyar szecesszió jeles alkotásai voltak már a szegedi Fogadalmi templom 1903. évi pályázata előtt.

Foerk Ernő két pályaművet is készített 1903-ban a szegedi Fogadalmi templom pályázata számára. Az egyik, amelyet jó barátjával, a Pecz Samu irodájából induló Sándy Gyula kiváló építésszel együtt „*Szebb lesz*” jeligével készített a harmadik helyezést kapott (5-5a-5b-5c. képek). Ez két főhomlokzati tornyos, neogótikus templom-terv volt, szecessziós díszítésekkel. A főhomlokzat Foerk terve szerint hangsúlyosabbá vált, nagy rózsablak került a főbejárat fölé, és kisebb hangsúlyt kapott a kupola. A másik pályaművet is Sándy Gyulával közösen készítették ugyancsak neogótikus stílusban, de egyetlen homlokzati főtornyossal. Ezt a tervet „*Dicsértessék*” jeligére adták be (6. kép). Sándy Gyula is részt vett Steindl Imre Országházának munkálataiban Foerk Ernővel együtt, és 1922-37 között a Műegyetem Építészeti karán a II. Épület-szerkezetan Tanszék professzora volt.

1914-ben a világháború kitörése villámcsapásként hatott az egész Magyar Királyságra, sőt egész Európára. A négy éven át folyt vérontás minden területen megbénította az életet. S ezt követte az 1919-es Tanácsköztársaság gyilkos kommunista

2 Prokopp 1994.

3 Hadik – Pusztai 1984.

diktatúrája. S mindezt betetőzte a kiszendedett ország feldarabolása a nagyhatalmak önkénye szerint Párizsban, a Trianon Palotában aláírt békediktátummal 1920. június 4-én. A csanádi egyházmegye nagy része Romániához került. 1923-ban a püspököt kiutasította a román kormány az országból. Glattfelder Gyula Szegedre költözött. Itt ekkor már évtizedek óta, az 1879 évi nagy tiszai árvíz óta folyt a gyűjtés a Fogadalmi templomra, és a vita a monumentálisnak kívánt templom helyéről. 1907-ben elrendelték a Szent Demeter templom lebontását, hogy helyet adjon a Fogadalmi templomnak. S bár 1913-ban elnyerte Foerk Ernő a Fogadalmi templom építését, a munka a világháború kitörése miatt az elindulás pillanatában meg is bénult. S a háborút követő kaotikus évek, a Tanácsköztársaság és Trianon után csak az 1920-as években ocsúdunk fel, és mutattuk meg, hogy „él nemzet a Hazán!” S ebben a Csonka – haza példás vezetői az érdem, mindenekelőtt Klebelsberg Kuno kultuszminister és Glattfelder Gyula csanádi püspök példás együttműködésének, együtt gondolkodásának köszönhető a Szegedi Dóm és a Dóm-tér monumentális együttesnek felépítése.

A székhelyéről, Temesvárról kiutasított Glattfelder püspök 1923-ban azonnal felismerte apostoli küldetését. Szent Gellért példájából – akinek a szobra ott magasodott 1902-től a főváros felett – erőt merítve, megfogalmazta a csanádi egyházmegye új, szegedi székhelyének szerepét a kétharmad részét elvesztett ország újjáteremtésében. Az építendő Fogadalmi templomot püspöki székesegyházzá kívánta alakítani, amely a mellette felépítendő püspöki palotával együtt az ország szellemi-lelki központjává válhat. S amint a Magyar Királyság 1000 évvel korábbi megalapításánál Szent István legfőbb segítője Gellért püspök volt, úgy lett Glattfelder Gyula püspök is a Trianoni békediktátumot követő magyar kormány, mindenekelőtt Klebelsberg Kuno kultuszminister (1922-1931) jobb keze. Klebelsberg Kuno nagyműveltségű jogász volt, aki az egyetem elvégzése után politikusi pályára lépett. 1914-től Tisza István kormányában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és 1916-tól már a Miniszterelnökség politikai államtitkára volt. 1916-tól országgyűlési képviselő. 1926-tól 1932-ig Szeged választó kerületének képviselője. A miniszter és képviselő valamint a püspök szoros együttműködése tette Szegedet várossá, egyetemi várossá, a Csonka-ország Trianon utáni újjászületésének központjává.

Magyarország Trianon utáni feltámadásának szíve a Szegedi Dóm lett, a csanádi püspök új székhelyének új székesegyháza. Az építkezés tehát csak ekkor, 1923-tól indult el. A megbízott építész Foerk Ernő volt, ez egyértelmű volt az új püspök számára, hiszen Foerk Ernő a kor jeles építész volt, és nem melleleg temesvári születésű, aki arra hivatott 1923-ban, hogy Temesvár elűzött püspöke számára Szegeden építse fel a Szent Gellért örökségéhez méltó székesegyházat. Foerk Ernő átértézte, hogy az ország szeme most rajta van. Tudta, hogy a magyar feltámadás templomát kell megépítenie, és ebben lelkesítették a megrendelői, a Püspök és a Kultuszminister. Ennek a szellemi légkörnek megrendítő dokumentációja a hármuk fennmaradt levelezése, amelyet dr.

Horváth Gábor, a Gál Ferenc főiskola tanszékvezető tanára, a Dóm és a Dóm-tér épületeinek ikonográfiai programjának rekonstrukciójánál kitűnően felhasznált.⁴

Foerk a középkori európai építészet, és benne az Árpád-kori magyar építészet beható ismerője volt, akinek tollából jelent meg *Az Árpád-kori templomaink típusai* című jeles kötet. További építészet-elméleti munkáiból fontos megemlítenünk *A magyar építőművészet rövid története a magyar műemlékek nyomán* (1929) és *Az építészeti stílusok fejlődése* (1932) című kötetét.

Amint említettük, Foerk már 20 évvel korábban, 1903-ban is részt vett a Fogadalmi templom pályázatán két jelíges pályaművel. S 1903 és 1923 közötti építészeti alkotásai jól bizonyítják, hogy 1923-ban már az 1903. évi tervein is túllépett. Megjelent egy új fiatal magyar építész generáció Árkai Aladár vezetésével, és egyre többen figyeltek fel a Párizsban 1919-ben feltűnt fiatal Corbusier-re. Foerk Ernőnek pedig alapvetően ragaszkodnia kellett 1923-ban is Schulek Frigyes 1912 évi historizáló tervéhez. Nem kis szakmai problémát jelentett ez számára, de erőt kapott a püspök magával ragadó hazafias programjától, amely szerint Szent István és Szent Gellért szellemében kell újra alapítanunk Hazánkat, s 1930-ra felépült a mai Dóm a velencei-lombard középkori építészet elemeiből alkotott remekművű épület (7. kép).

Glattfelder püspök, aki 1923-ban hihetetlen energiával, nagy hittel és reménnyel érkezett Szegedre, nyomban megbízta Foerk Ernőt a közel 50 éve vajúdó Fogadalmi templom építésével, amelyet most már püspöki székesegyházzá kívánt emelni. Foerk Ernő iránt nagy bizalommal volt, hiszen remekművet alkotott rövid három év alatt, 1911-1914 között Temesvárott a hatalmas szeminárium építésével. Foerk azonban már nem a Fogadalmi templom pályázatára 1903-ban terveket készítő építész volt, hanem az új építőművészeti törekvéseket alkotó módon magáévá tevő mester. Az 55 éves, élete delelőjén álló férfi azonban, aki átélte a világháború, a Kommün és a Trianon borzalmait, az most, e megbízatással együtt, fenntartás nélkül, teljesen azonosult a Püspök és a Kultuszminiszter célkitűzésével: Szeged új Fogadalmi temploma, a csanádi egyházmegye új székesegyháza legyen a Magyar Haza feltámadásának szentélye! Foerk, aki a középkori építészet beható ismerője volt, több hazai középkori templom műemléki helyreállítását tervezte, ő most a Velencéből, a Szent György kolostorból, a Szent Márk székesegyház közeléből érkezett Gellért püspök alakját a romanika és Bizánc fenséges szellemiségét sugárzó épületben jelenítette meg. Ezért az új terven, és a megvalósult dóm épületén (8. kép) Foerk nem az 1903. évi díjnyertes gótikus tervnek hatalmas ablakkal megvilágított, napfénytől áthatott jellegét valósította meg, hanem a Szent Márk székesegyház arany mozaikok *misztikus* fényétől ragyogó és kis román stílusú ablakok által bevilágított XI. századi magyar kereszténység komoly ünnepélyességét idézte fel, amelyet ma leginkább a pécsi és a veszprémi székesegyházaink sugároznak. A főhomlokzat rózsablaka is kisebb, kevésbé hangsúlyos, mint Foerk 1903. évi gótikus tervén. A dóm belső és külső mozaik- és szobrászati díszítése,

⁴ Horváth 2011, 100-140.

Marton Ferenc és Zsellér Imre mozaikjai, Róth Miksa üvegablakai és Ohmann Béla szobrai és épületplasztikája a kortárs, az 1920-as évek Római iskolájának szellemiségét árasztva hirdeti a korai középkor, az államalapításunk mélyen elkötelezett kereszténységének szellemiségét (9. kép). A későbbi, a Mátyás király korában virágzott gótikus művészet diadalmas örökségét, – amelynek egyik kiemelkedő emléke éppen Szegeden maradt fenn az Alsó-városi Ferences templom épületében, – leginkább a dóm 81, m magas, karcsú homlokzati tornyai hirdetik, amelyek messze a város fölé emelkednek. A mai ember figyelmét is az Ég felé, Isten felé fordítják, hogy a boldogságot a „*Felül valókban*” keressék.

Foerk Ernő a Szegedi dómot mindenesetre főművének tekintette, és igen bántotta, hogy a Dóm-tér kialakítására nem ő kapott megbízást, hanem a fiatal Rerrich Béla (1881-1932). 1929-32 években megépültek a Dóm-téren az új egyetemi épületek a Kozsvárról elűzött Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem számára, továbbá a püspöki palota, a Szent Imre-kollégium és a Papnevelde, valamennyi Rerrich Béla terve szerint (10. kép). Ez utóbbi irányítását a püspök a jezsuitákra bízta. Glattfelder Gyula mind a püspöki karban, mind az országos közéletben nagy tekintélynek örvendett. Tehetségét, szervezőképességét nagyra értékelték, 1932-ben az *Actio Catholica* ügyvezető elnöke lett. 1943-ban kalocsai érsekké nevezték ki, de azt a betegsége miatt már nem tudta betölteni. Pár hónap múlva, Budapesten meghalt. Sírja a szegedi dóm altemplomában van, Klebelsberg Kuno miniszter síremlékével és Foerk Ernő építész sírjával együtt.

Foerk Ernő további, munkásságából az Újpesti Fa- és Fémipari Szakiskola, ma két tannyelvű iskola 1926-ban elkészült épületét kell megemlítenünk (11. kép), amely Foerk *téglaépítészetének további remekműve*.

Foerk Ernő személyiségéről, szellemiségéről és munkásságáról, az épületeken, terveken és a levelein kívül a legfőbb forrásunk a fennmaradt Naplója, amelynek közzététele és elemzése még a jövő feladata. Az elmúlt 70 év építészettörténeti irodalma nem fordított behatóbb figyelmet a szegedi dóm méltatására. De a mai nap, 2018 novemberében arról szól, hogy a 30 éve bekövetkezett rendszerváltás elért e tabu feloldásához, és megkezdődhet a jelenünk számára oly nagy jelentőségű építészeti példa, a szegedi dóm építéstörténetét irányító szellemi-lelki üzenet feltárása, megismerése. A művészettörténet fontos feladata a dóm épületét formáló és abból ma is sugárzó üzenetnek a tolmácsolása. A művészetek minden ágában érvényesek Petőfi Sándor szavai a művészet rendeltetéséről, „*vezetni a népet a Kánaán felé!*” Dr. Horváth Gábor történész évek óta rendületlenül tárja fel a dóm művészetében megnyilvánuló, azt irányító programot, amelyet a megrendelő Glattfelder Gyula püspök írásban is megfogalmazott az építész felé. S az építész Foerk Ernő azonnal válaszolt a püspök leveleire, közösen beszéltek meg a végleges kialakítást, a gondolat minél magasabban szárnyaló és mindenki számára érthető megjelenítés érdekében. Vagyis a Dóm építészeti és művészeti megvalósítása a megrendelő és a művész kivételesen jó együtt gondolkodásának

az eredménye volt. Minderről Horváth Gábor a Gál Ferenc Főiskola tanszékvezető tanár úr tanulmányai és a jelen konferencián tartott előadása szól bővebben.

A művészettörténész feladata továbbá, hogy rámutasson a műalkotás, jelen esetben a szegedi dóm művészi értékeire. S ezt nem korlátozhatja a műalkotás formáinak időbelisége, vagyis, hogy forradalmian új formák alakították-e a művet, vagy már évek, évtizedek óta ismert megoldások. A műalkotás értékét – a XXI. században is, – alapvetően, Aquinói Szent Tamás által meghatározott követelmények adják: *claritas, consonantia, integritas*. Ebben nincs benne az „újszerűség”. Ez tehát nem értékmérő! S a Szegedi Dóm Foerk Ernő által megvalósított épülete nemcsak e három követelménynek felel meg, hanem rajtuk keresztül megjeleníti a magyar kereszténység Szent István király által kijelölt alapjait, és az arra épített 1000 éves történetének főbb korszakait a XX. századdal bezáróan.

Legyünk büszkék erre az Isten Házára, és óvjuk, őrizzük, gazdagítsuk általa a XXI. századi kereszténységünket, kultúránkat.

Prof. dr. Prokopp Mária
professor emerita
ELTE Művészettörténeti tanszék
Gál Ferenc Főiskola Keresztény Művelődéstörténeti Intézet

KÉPMELLÉKLET

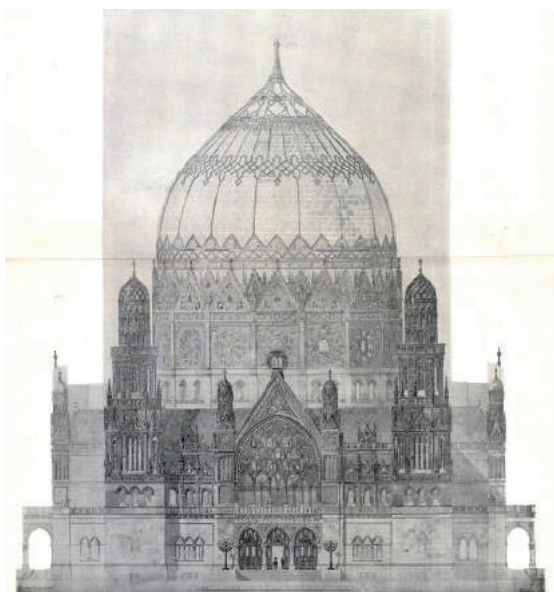
1. Schulek Frigyes terve a Szegedi Fogadalmi templomhoz, 1911.

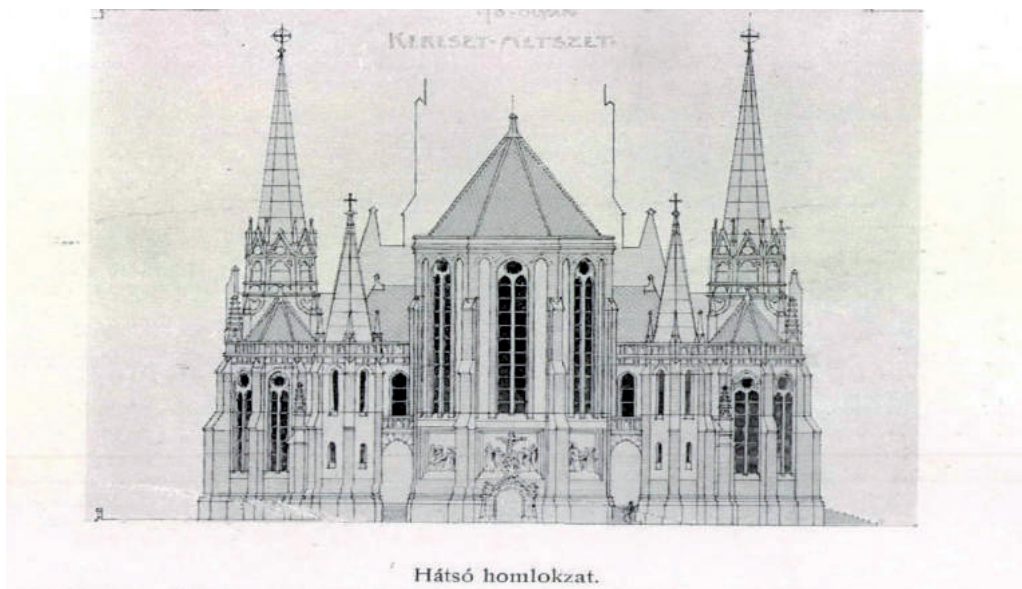
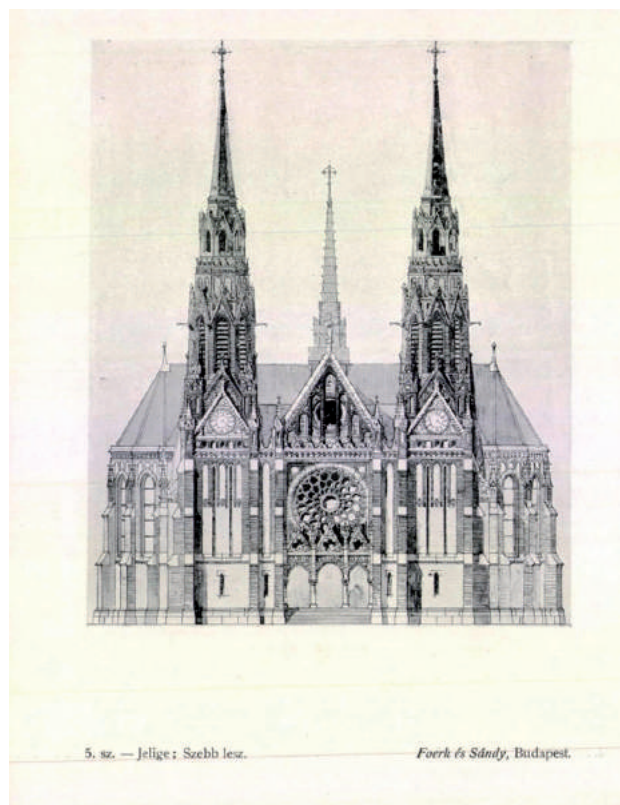
2. Foerk Ernő: Temesvár, új szeminárium, 1911-1914.

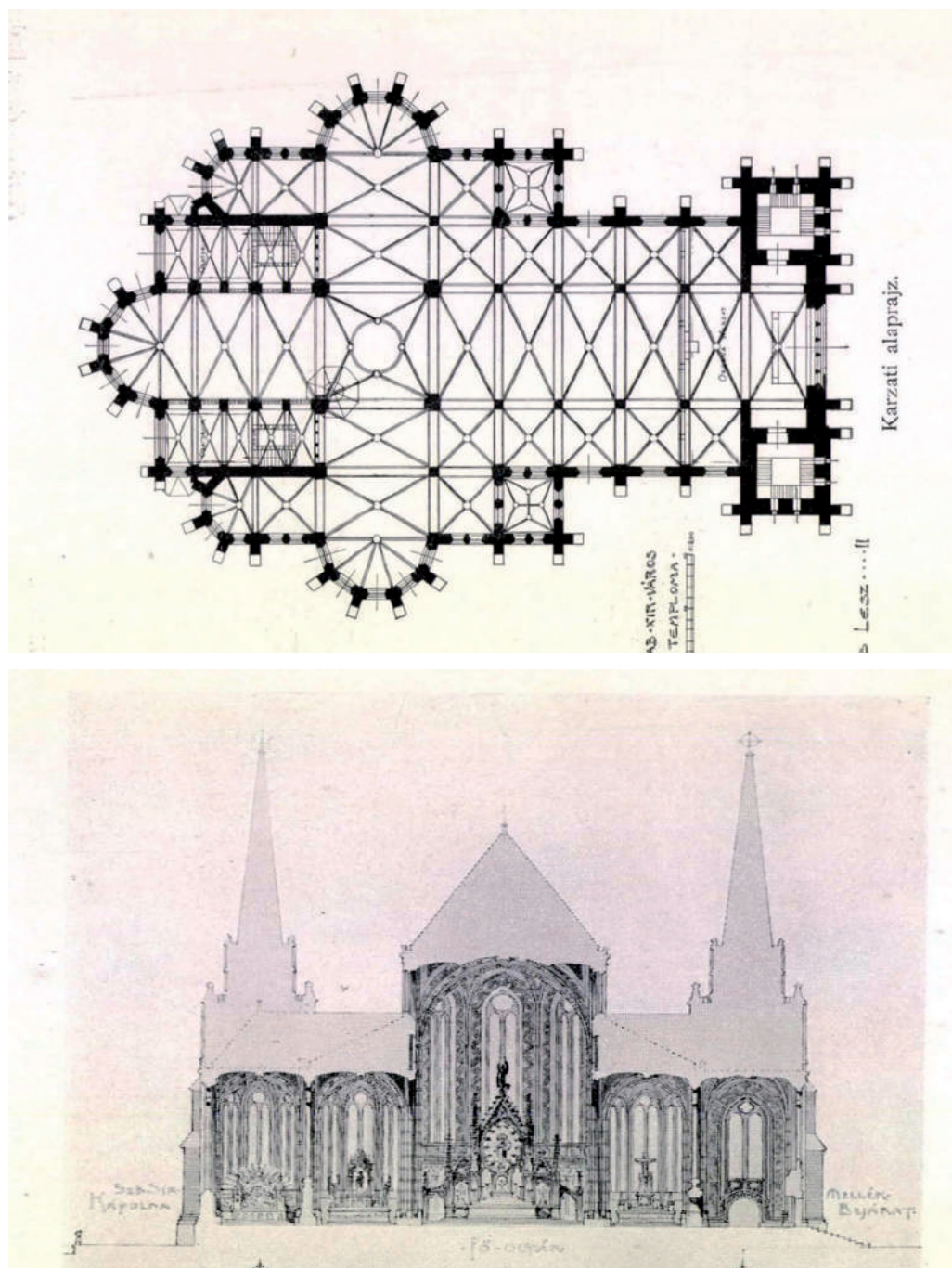

3. Foerk Ernő: a Szegedi Dóm homlokzata, 1930.

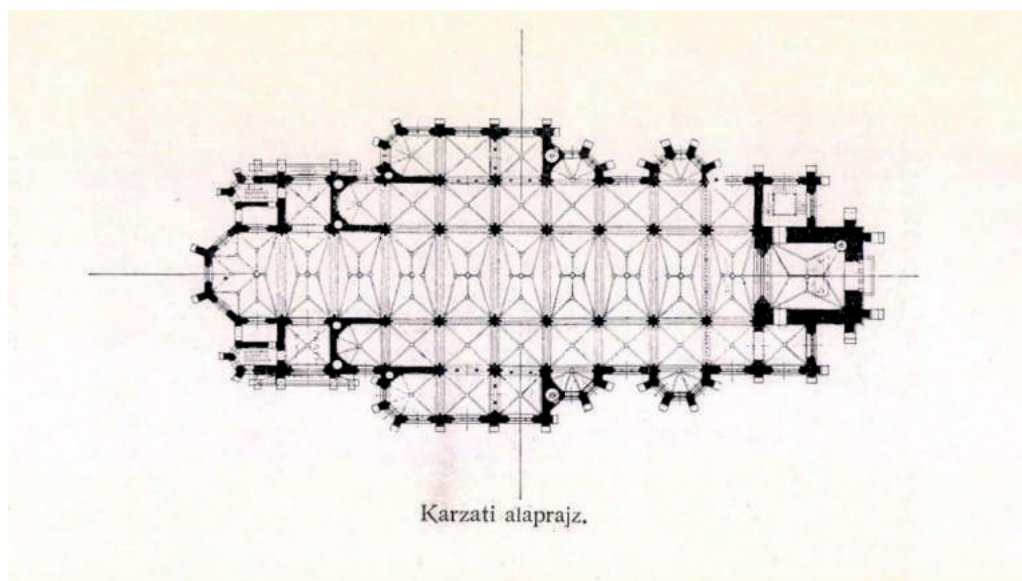
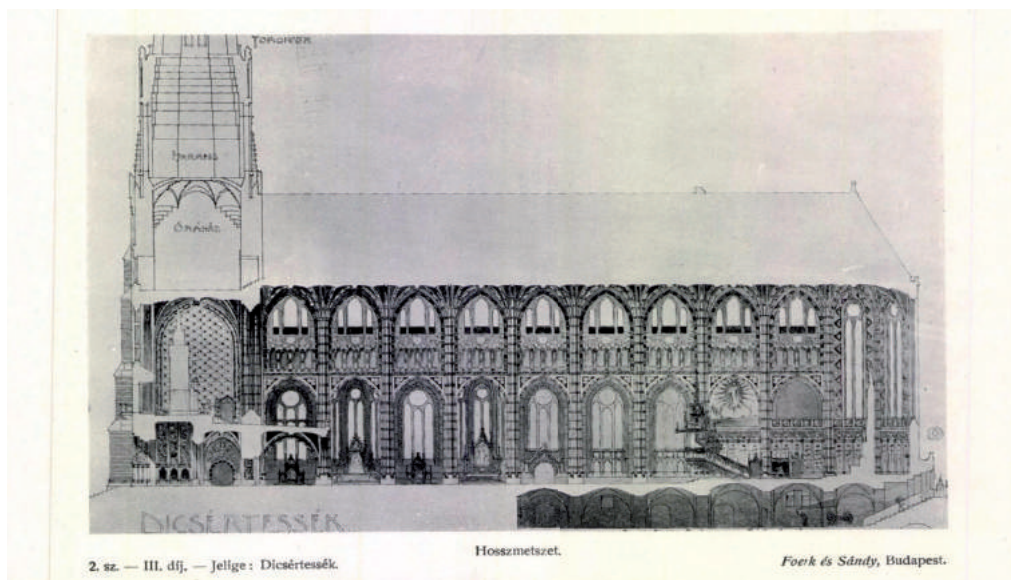

4. Foerk Ernő: a Budapest-Lipótvárosi Zsinagóga győztes terve, 1899.

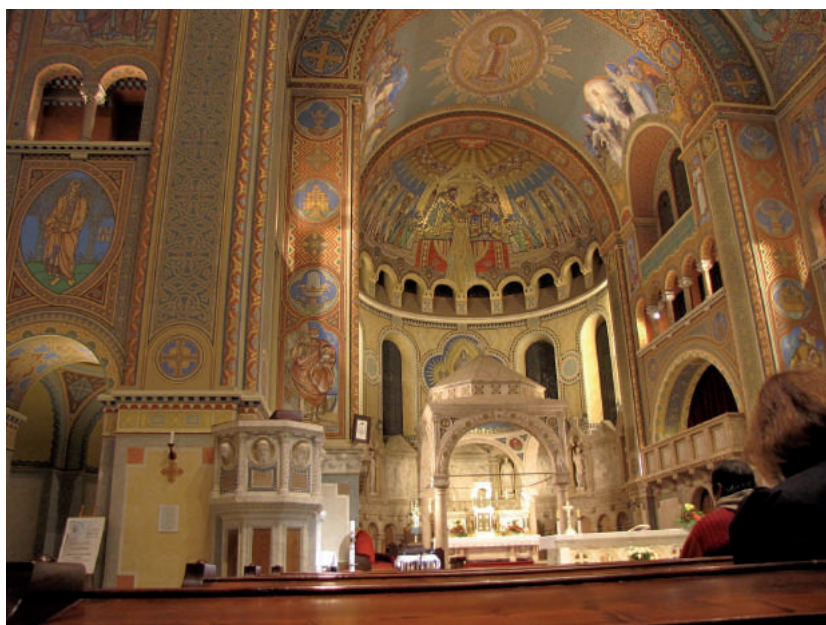
5. Foerk Ernő – Sándy Gyula: „Szebb lesz” jeligés terve a szegedi Fogadalmi templomhoz, 1903.

6. Foerk – Sándy „Dicsértessék” jeligés terve a Szegedi Fogadalmi templomhoz, 1903.

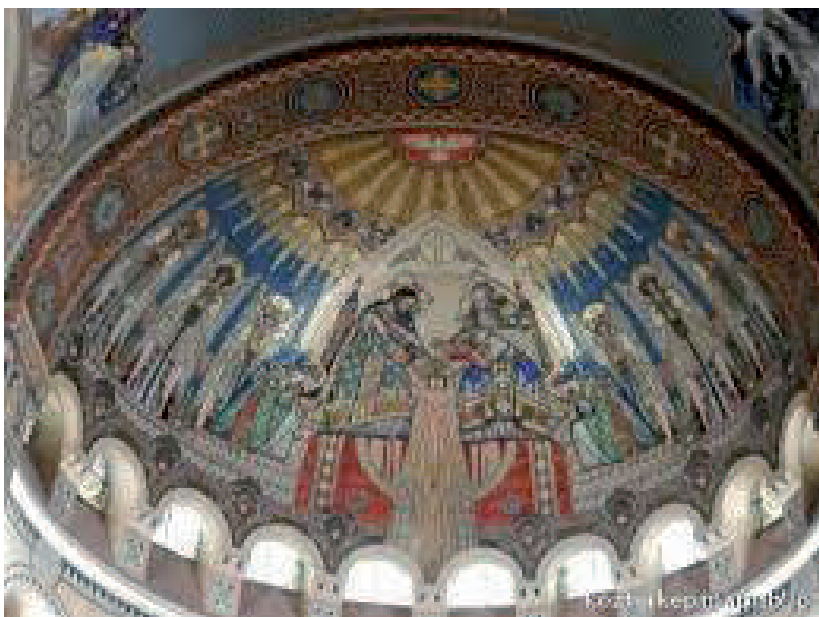
7. Foerk Ernő: a megvalósult Szegei Dóm, 1930, oldalnézet.

8. Foerk Ernő: a Szegei Dóm belső képe.

9. Szeged, Dóm, apostolok a homlokzaton. Zsoldos Imre.jpg

10. A Szegedi Dóm szentélyboltozati mozaikja: Szentháromság, Márton Ferenc.

11. Rerrich Béla: Szeged, Dóm tér, 1929-32.

12. Foerk Ernő: Újpesti Iskola, 1926.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bálint Sándor: *Szeged városa*. Szeged, 1959, 2003.

Prokopp Mária: *Prokopp János (1825-1894), Esztergom megye és város első mérnöke*. Budapest, 1994.

Hadik András – Pusztai László: *Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása Foerk Ernő építész műveiből*. Budapest, 1984.

Horváth Gábor: „de minden év egyik napján mindég zárva lesz” Megjegyzések a szegedi trianoni kapu szimbolikájához. In: *Deliberationes*, IV/2 2011, 100-140.